

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: *Disability history: een vergeten geschiedenis in Nederland? Over het nut van een nieuwe discipline voor het onderzoek naar de geschiedenis van blinde en slechtziende mensen*

Auteur/Author: Paul van Trigt

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift*, 26.1 (Leiden 2011) 49-62

© 2011 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9146

E-ISSN 2210-5298

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al vijftientig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be ordered by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van aanbeveling/ Board of recommendation:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H. te Velde

Disability history: een vergeten geschiedenis in Nederland? Over het nut van een nieuwe discipline voor het onderzoek naar de geschiedenis van blinde en slechtziende mensen

Paul van Trigt

In dit artikel wordt de historische subdiscipline *disability history* gepresenteerd.¹ In Nederland is deze vrijwel onbekend, maar in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten houden veel historici zich met dit vakgebied bezig. Dit type geschiedschrijving heeft zijn oorsprong in de actiebeweging voor de emancipatie van mensen met een functiebeperking – fysiek, verstandelijk, zintuiglijk en psychisch. Ze heeft zich echter steeds meer ontwikkeld tot een discipline die *disability* als een concept vergelijkbaar met klasse, religie en gender beschouwt. In het eerste deel van het artikel worden de belangrijkste historiografische ontwikkelingen en inzichten van disability history weergegeven en wordt vervolgens nagegaan wat de plaats van mensen met een beperking, al dan niet onder de noemer van disability, in de Nederlandse geschiedschrijving is. Hebben we hier te maken met een vergeten geschiedenis? Na het historiografische deel bestaat het tweede deel van het artikel uit een casestudy op het terrein van disability history. Daarin wordt de normaliseringpolitiek ten aanzien van mensen met een visuele beperking, ofwel blinden en slechtzienden, in Nederland onderzocht aan de hand van ontwikkelingen in de geschiedenis van het blindeninstituut Sonneheerdt in de vorige eeuw. In de laatste paragraaf wordt de balans opgemaakt: hoe nuttig zijn de inzichten van disability history voor de analyse van deze casestudy en op welke manier kan de geschiedenis van mensen met een beperking aan de vergetelheid onttrokken worden?

¹ Aangezien het Nederlands geen simpele vertaling heeft voor het begrip disability waarin de verschillende connotaties worden weergegeven, gebruik ik de Engelse term. Zie: J. Kool, *Disability studies in Nederland. Op het snijvlak van kennis, uitwisseling en belangen* (Den Haag en Utrecht 2009) 6.

New disability history

Waarom hebben historici mensen met een beperking vaak buiten beschouwing gelaten? In de inleiding van de bundel *The New Disability History* noemen Paul Longmore en Lauri Umansky een aantal redenen.² In de eerste plaats zou er te weinig bronnenmateriaal zijn. Ook zou het vermijden van disability op een existentiële menselijke angst wijzen voor dat wat niet normaal is. Op een meer theoretisch en intellectueel niveau, ten slotte, zijn mensen met een beperking vaak vooral vanuit een medisch perspectief gezien. Daarmee wordt hen volgens de auteurs geen recht gedaan.

Volgens het medische model, waartegen Longmore en Umansky zich verzetten, wordt een beperking veroorzaakt door een ziekte in het lichaam of de geest van een individu. Deze lichamelijke gebreken leiden dan tot persoonlijke beperkingen in bepaalde situaties, zoals in het onderwijs. In deze benadering is echter nauwelijks oog voor de sociale structuren die verschil als afwijking en ziekte bepalen. Bij een medische manier van kijken, zijn mensen met een beperking patiënten en worden ze gesitueerd in een medische setting. In de praktijk hebben zij echter vaker met docenten en maatschappelijk werkers te maken dan met dokters en verpleeg(st)ers. Ook de oudere disability history is vaak geschreven vanuit medisch perspectief. Bovendien is in de oudere historiografie met name aandacht voor professionals, filantropen en beleidsmakers, maar zelden voor mensen met een beperking zelf. Het subject-perspectief ontbreekt.

Uit verzet tegen het medische model werd in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk een nieuwe academische discipline, disability studies, ontwikkeld. Het domein van deze discipline is de complexe interactie tussen culturele waarden, sociale arrangementen, publiek beleid en professionele praktijken met betrekking tot disability. In de jaren tachtig werden de eerste disability studies ontwikkeld op het gebied van politieke wetenschappen, beleidsstudies en sociologie. Dit onderzoek was gericht op de hervorming van beleid en praktijk en kreeg een vervolg in academische

² De tekst van deze paragraaf is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op P.K. Longmore en L. Umansky, 'Introduction. Disability History: From the Margins to the Mainstream' in: idem ed., *The New Disability History. American Perspectives* (New York en Londen 2001) 1-29. Zie voor meer informatie over disability studies G.L. Albrecht, K.D. Seelman en M. Bury, *Handbook of Disability Studies* (Thousand Oaks 2001).

velden als onderwijs, medicijnen, computerwetenschappen, rechten, planologie, beleidswetenschappen en maatschappelijk werk. Een tweede golf van disability studies is waarneembaar in de *humanities* in de jaren negentig. Deze aandacht voor disability was onderdeel van een bredere belangstelling voor representaties, culturele constructies en gemarginaliseerde groepen. Disability werd steeds vaker als een concept opgevat. De betekenis van disability studies lag daarom niet langer enkel in emancipatie, maar ook in het verkrijgen van een beter begrip van diverse aspecten van de werkelijkheid.

Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat historici disability steeds meer zijn gaan begrijpen naar analogie van historisch onderzoek naar gender, ras en etniciteit.³ Het is dan ook de ambitie van de new disability history, die in de bundel van Longmore en Umansky gepresenteerd wordt, dat disability een standaard concept in de gereedschapskist van de historicus wordt. We hebben nog een andere ‘ander’ nodig, stelt Catherine J. Kudlick in een bekend geworden recensieartikel.⁴ Daarmee bedoelt zij dat historici oog kregen voor dat wat als ‘anders’ dan of afwijkend van de dominante blanke gezonde hetero man wordt geconstrueerd en bijvoorbeeld gender als een categorie in hun analyse gingen gebruiken. Zij betoogt dat die aandacht voor ‘het andere’ nu uitgebreid moet worden met disability. Daarin ligt volgens haar de relevantie van de nieuwe ontwikkelingen in het historisch onderzoek naar mensen met een beperking. Was disability history in de jaren zeventig en tachtig een geschiedschrijving van een gediscrimineerde minderheid, vanaf de jaren negentig houden historici zich steeds meer met de vraag bezig op welke manier disability functioneert als een contingente sociaal-historische constructie. Mensen met een beperking worden niet langer gereduceerd tot hun beperking, maar die beperking wordt – evenals andere concepten – gezien binnen het complexe en met elkaar verweven geheel van relaties tussen de biologische en sociale wereld. De historici van

³ Vaak wordt verwezen naar J. Scott, ‘Gender as a Useful Category of Historical Analysis’ in: idem, *Gender and the Politics of History* (New York 1999). Zie voor een beknopte geschiedenis van een aantal belangrijke concepten: C. Lorenz, ‘Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History’ in: S. Berger en C. Lorenz ed., *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories* (Basingstoke 2008) 24-59.

⁴ C.J. Kudlick, ‘Disability History: Why We Need Another ‘Other’’, *American Historical Review* 108 (2003) 763-793.

de new disability history ambiëren zodoende een plaats in het centrum van de geschiedenis en niet in de marge. Kudlick stelt dat het disability onderzoek bijdraagt aan het begrijpen van de manier waarop westerse culturen hiërarchie, sociale orde en vooruitgang bepalen.⁵

Inmiddels is de new disability history niet nieuw meer en zijn kritieken en alternatieven ontwikkeld door een jongere generatie onderzoekers. Zo zijn de analyses van de new disability history vaak eenzijdig op teksten gebaseerd en krijgt de levenswerkelijkheid en lichamelijkheid niet voldoende aandacht.⁶ In het Nederlandse taalveld is disability history recent herijkt door Pieter Verstraete, postdoc aan de KU Leuven. Volgens Verstraete slaagt de new disability history er niet in om volledig recht te doen aan de complexiteit van het leven van mensen met een beperking. Verstraete stelt, daarbij geïnspireerd door de filosoof Michel Foucault, dat de nieuwe benadering teveel uitgaat van het bestaan van een autonoom individu en te weinig oog heeft voor structuren en technieken van macht. En als men aandacht heeft voor de werking van macht, dan wordt de productieve werking van macht, zoals beschreven door de ‘latere’ Foucault, niet voldoende verdisconteerd.⁷ Ik kom hier in het slot van mijn artikel op terug.

Disability history in Nederland?

De onderzoekstraditie van disability studies en disability history heeft vooral voeten aan de grond gekregen in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, maar ook in Europa en het Nederlands taalgebied zijn initiatieven.⁸ Sinds enkele jaren is er het kennisnetwerk Disability Studies in Nederland, dat een

⁵ Kudlick, ‘Disability History’, 765-766.

⁶ E. Bösl, ‘Dis/ability History: Grundlagen und Forschungsstand’ in: *H-Soz-u-Kult*, 07.07.2009, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2009-07-001/>, geraadpleegd op 19 november 2010.

⁷ P. Verstraete, ‘Towards a Disabled Past: Some preliminary thoughts about the history of disability, governmentality and experience’, *Educational Philosophy and Theory* 39.1 (2007) 56–63.

⁸ Zie voor disability history in Duitsland het al eerder genoemde artikel van Elsbeth Bösl en E. Bösl, A. Klein, A. Waldschmidt ed., *Disability History. Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung* (Bielefeld 2010) en voor Scandinavië: E. Simonsen, ‘Disability history in Scandinavia: Part of an international research field’, *Scandinavian Journal of Disability Research* 7 (2005) 137-154.

infrastructuur wil ontwikkelen voor onderwijs en onderzoek op het terrein van Disability Studies.⁹ Een van de redenen dat Disability Studies in Nederland tot op heden niet aansloeg, is mogelijk de traditie om onderzoek en informatie over functiebeperkingen te organiseren vanuit een individuele, medische invalshoek en een zorgoptiek. Onderzoek en onderwijs waren vaak gericht op diagnosticeren, behandelen en revalideren.¹⁰ Binnen het nieuwe kennisnetwerk is disability history niet heel sterk vertegenwoordigd, maar dat betekent niet dat het onderzoek er niet is. Slechts een klein aantal onderzoekers, met name uit het veld van de historische pedagogiek, verhouden zich expliciet tot het veld van disability history. In Nederland zijn echter diverse studies verschenen over de geschiedenis van mensen met een functiebeperking, waarbij in meer of mindere mate gebruik wordt gemaakt van de hierboven gepresenteerde inzichten van new disability history.¹¹ Van een vergeten geschiedenis is dus niet echt sprake.

Het onderzoek over de integratie van mensen met een visuele beperking in de Nederlandse samenleving van de twintigste eeuw, waaraan ik werk, levert op verschillende manieren een bijdrage aan dit veld. Catherine Kudlick heeft naar aanleiding van de benadering van disability als een sociale categorie gesteld, dat disability zowel een onderwerp is dat op zichzelf onderzoek verdient als een concept om macht te onderzoeken. Die uitspraak is op mijn onderzoek van toepassing aangezien ik meer dan in de

⁹ [Http://www.disabilitystudies.nl/](http://www.disabilitystudies.nl/), geraadpleegd op 19 november 2010.

¹⁰ A.C. van Wijnen, *Tijd voor Disability Studies in Nederland. Voorbereidende notitie voor een onderzoeks- en onderwijsprogramma Disability Studies in de Nederlandse context* (Den Haag en Utrecht 2009) 12.

¹¹ Met name over mensen met een psychische functiebeperking is in Nederland veel gepubliceerd, zie de recente synthese van H. Oosterhuis en M. Gijswijt-Hofstra, *Vervard van geest en ander ongerief: psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland 1870-2005* (Houten 2008). Zie voor overzichten van de geschiedenis van mensen met een zintuiglijke en verstandelijke beperking: I. Mans, *Zin der zotheid. Vijf eeuwen cultuurgeschiedenis van zotten, onnozelen en zwakzinnigen* (Amsterdam 1998); A. van Drent, 'Caring power and disabled children. The rise of the educational elan in the United States and Europe, in particular in Belgium and the Netherlands 1890-1940' in: S.L. Gabel en S. Damforth ed., *Disability and the Politics of Education. An International Reader* (New York 2008); M. Rietveld-van Wingerden en C. Tijsseling, *Ontplooiing door communicatie: geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland* (Apeldoorn 2010); J. Vos, *Tastend door de tijd: twee eeuwen onderwijs en zorg voor slechtziende en blinde mensen* (Amsterdam 2008). Zie voor verdere literatuur ook het overzicht op <http://www.gehandicaptenschrijvengeschiedenis.nl/>.

bestaande Nederlandse historiografie aandacht zal besteden aan het perspectief van blinden, aan de rol van religieuze blindenzorgorganisaties in de twintigste eeuw en aan de productieve werking van macht. In de rest van dit artikel zal ik een deel van de voorlopige resultaten van mijn onderzoek presenteren als een casestudy op het gebied van disability history. Uitgangspunt hierbij is, zoals aangekondigd, de geschiedenis van de protestants-christelijke blindenzorginstelling Sonneheerdt te Ermelo, opgericht in 1921.¹²

Volwaardig lid van de gemeenschap (1921-1936)

In de beginperiode werd Sonneheerdt door de bestuurders neergezet als een instelling waar de blinde niet als een afhankelijk mens behandeld zou worden. In Sonneheerdt kreeg de blinde een eigen kamer en zouden werkzaamheden aangeboden worden waardoor financiële onafhankelijkheid mogelijk zou zijn. De oprichtster, Adriana Diepenhorst, hield niet van een betuttelende benadering. In haar bijdrage aan het *Christelijke Vrouwenboek* uit 1925 suggereerde zij, dat ze juist als vrouw beschikte over de fijngevoeligheid en tact die 'op het blindengebied zo goed van pas' kwam. Diepenhorst gaf haar lezers een voorbeeld van haar benadering:

Komt een blinde binnen, men legge zijn hand op de knoppen van den kapstok, waaraan hij zelf jas en hoed kan ophangen. 't Is toch zooveel prettiger, vooral voor een man, zelf jas en hoed en stok op te bergen, dan als een kind met uitkleeden geholpen te worden.¹³

Diepenhorst had gemerkt dat veel blinden nadat zij als kind onderwijs hadden genoten, bij terugkeer in hun plaats van herkomst zich niet verder konden ontwikkelen en in een situatie van afhankelijkheid terecht kwamen.¹⁴ Daarom moest de instelling Sonneheerdt een gezin zijn waarbij

¹² Het onderzoek naar het perspectief van de blinden moet ik nog grotendeels doen. Het accent in de tweede helft van het artikel ligt dus op de 'zorgverleners' en niet op de 'zorgontvangers'.

¹³ A.C. Diepenhorst-de Gaay Fortman, 'De Vrouw en de arbeid in het belang der blinden' in: A.H. van Hoogstraten-Schoch en G.H.J. van der Molen ed., *Christelijk Vrouwenboek* (Den Haag 1925) 205-212: 208.

¹⁴ Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, Amsterdam, Archief Sonneheerdt (hierna: HDC, AS), doos 11, omslag

de leden opgevoed werden tot zelfstandigheid. Belangrijk voor de oprichting was ook het feit dat in Nederland geen protestants-christelijk tehuis voor blinden bestond. Aangezien de neutrale blindenbond, een belangenorganisatie door en voor blinden, in het interbellum radicaliseerde, werd een eigen protestants-christelijke organisatie wenselijk geacht.¹⁵

In de praktijk bleek het bereiken van financiële zelfstandigheid nog niet zo eenvoudig, al werd in de werkplaats van Sonneheerdt – in tegenstelling tot veel andere werkplaatsen – gewerkt volgens het principe van loon naar werken. Het geld dat blinden moesten betalen voor hun verblijf in Sonneheerdt werd vaak betaald door kerken, lokale overheden, armbesturen en familie. Bovendien haalde het bestuur geld op bij de achterban. Het concept van Sonneheerdt sloeg ook niet direct aan. Het duurde jaren voordat alle dertig kamertjes een bewoner hadden en de blinden waren minder tot werken geneigd dan het bestuur en de directie wenselijk achtten. Het hoofdaccent lag in het begin dan ook op het gezinsleven van Sonneheerdt. Met de naam van de instelling wilde het bestuur ‘tweeërlei gedachte tot uiting brengen, nl. dat den blinden de koestering der zon geschonken wordt en hun tevens een eigen haard wordt geboden’.¹⁶ Zorg had de voorrang boven werk en daarom was de aanstelling van een directrice vanzelfsprekend. Over een directeur werd niet gerept.¹⁷

De jaarverslagen geven een harmonieus beeld van het gezinsleven. Overdag werd gewerkt, ’s avonds werd thee gedronken en een krant of boek, bij voorkeur christelijk, gelezen. Ook werden christelijke liederen gezongen en werd radio geluisterd ‘indien er geschikte muziek is en vooral als er preeken kunnen worden opgevangen’. Feesten als Sinterklaas en kerst werden gevierd. De directrice leidde af en toe ‘godsdienstoefeningen’ en begon de maaltijden met gebed.¹⁸ Naast de zorg voor het gezinsleven

bestuursleden particulier. Het archief van Sonneheerdt is nog niet openbaar en voor de verwijzingen is gebruik gemaakt van een voorlopig inventaris.

¹⁵ Vos, *Tastend*, 156-161.

¹⁶ H. Fidder, *Zorgen door zeggen. Enkele grepen uit de wordingsgeschiedenis van het christelijk blindenhuis ‘Sonneheerdt’ te Ermelo* (Ermelo 1971) 48.

¹⁷ J.C.H. Blom, ‘Een harmonisch gezin en individuele ontplooiing: enkele beschouwingen over veranderende opvattingen over de vrouw in Nederland sinds de jaren dertig’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 108.1 (1993) 28-50.

¹⁸ HDC, AS, doos 10, rapport mei 1927; doos 3, bestuursnotulen 15 januari 1930; doos 2, jaarverslag 1926-1927.

streefden bestuur en directie ernaar om de blinden te doen integreren in de Ermelose samenleving. Zo probeerden bestuurders en directrice contacten te leggen in Ermelo en wilden zij de financiële consequenties dragen van het busvervoer naar de kerk.¹⁹ Ook werden de blinden gestimuleerd tot uitstapjes: een wandeling, een lezing of een muziekavond.²⁰

Bestuur en directrice waren in de beginperiode zeer nauw bij het wel en wee van de bewoners betrokken. Dat blijkt uit hun zorg om een oude blinde man, die volgens een ander met zelfmoordplannen rondliep. Immers, hij liet het liefst psalm 39 vers 4 'O Heer, ontdek mijn levende aan mij' zingen. Het bestuur besloot een kanariepiet voor hem te kopen om enige verlichting in zijn leven te brengen.²¹ De betrokkenheid van bestuur en directie leidde tot een nauwgezet toezicht op de huisregels, bijvoorbeeld over de omgang tussen mannen en vrouwen binnen het tehuis. De eerste mannelijke bewoner, een zestigjarige blinde, bezorgde het bestuur in 1927 direct kopzorgen. Hij had meer contact met een blinde dame dan het bestuur voor wenselijk hield. Volgens het bestuur was de betreffende vrouw daarvan niet gediend, al was 'in minder sterke oogenblikken die genegenheid haar niet onwelgevallig'.²² Pardoes werd besloten om de scheiding tussen mannen en vrouwen ook buiten het tehuis door te trekken. Het omliggende terrein werd in tweeën gedeeld. Ook werd het tot 1939 aan gehuwde blinden niet toegestaan op Sonneheerdt te wonen.²³

Zelfstandigheid via arbeid (1936-1960)

De werkplaats werd in de jaren dertig steeds belangrijker. Op de jaarvergadering in 1932 wijzigde de voorzitter de titel van zijn slotwoord van 'wonen en werken' in 'werken en wonen':

Door het werk kan naar buiten komen, wat in de ziel van de mensch leeft en daaruit kunnen wij elkaar leren kennen, zooals wij God

¹⁹ HDC, AS, doos 10, bestuursnotulen 9 april 1926.

²⁰ HDC, AS, doos 2, jaarverslag 1926-1927.

²¹ HDC, AS, doos 10, rapport 30 augustus 1926 en 19 oktober 1926.

²² HDC, AS, doos 10, rapport februari 1927.

²³ HDC, AS, doos 3, bestuursnotulen 25 februari 1927.

leeren kennen uit zijn werken als den Almachtigen Schepper en Onderhouder van alles.²⁴

In 1936 werd het hoofd van de werkplaats benoemd tot directeur. De directrice werd gedegradeerd tot het hoofd van de huishouding met de verantwoordelijkheid voor de zorg in het tehuis en de geestelijke leiding aan de bewoners. Arbeid werd gezien als het middel om de blinde tot zelfstandigheid te brengen. Trots bracht Sonneheerdt in 1936 de propagandafilm *Arbeid bracht licht* uit. In het toelatingsbeleid werd dan ook gestreefd naar aanname van lichamelijk en geestelijk gezonde blinden. Bestuur en directie wilden een zo normaal mogelijk bedrijf zijn.²⁵

De arbeidsidealen van de leiding hadden consequenties op de werkvloer. Zo mochten blinden tijdens werktijd geen familiebezoek ontvangen of uitgaan. Kan af en toe geen uitzondering gemaakt worden, vroeg een bestuurslid zich op een vergadering af. Nee, de vergadering was van oordeel

dat ook onze blinden aan geregelde arbeid en bepaalde arbeidstijden zich houden moeten en hun arbeid moeten leren beschouwen evenals zienden in de gewone maatschappij. Dit alleen kan meewerken tot hun morele verheffing.²⁶

De verschuiving van zorg naar werk viel op. Toen in 1933 de verhouding tussen de directrice en een personeelslid onder spanning stond, bleek dit ondermeer voort te komen uit verschillende visies op Sonneheerdt. Het betreffende personeelslid vond Sonneheerdt teveel een werkverschaffing en te weinig een tehuis. Haar broer vond Sonneheerdt zelfs meer een bedrijf dan een tehuis.²⁷ Het protest ten spijt werd de ontwikkeling richting een normaal bedrijf doorgezet, in de jaren na de oorlog met subsidie van de overheid.²⁸

²⁴ HDC, AS, doos 3, bestuursnotulen 19 april 1932.

²⁵ Ibidem, bestuursnotulen 16 november 1937.

²⁶ Ibidem, bestuursnotulen 19 april 1932

²⁷ Ibidem, bestuursnotulen 21 februari en 16 mei 1933.

²⁸ In 1951 kreeg Sonneheerdt haar eerste subsidie: 'een Rijkssubsidie over 1952, ten bedrage van f.3,- per week per werkende blinde, dat is ongeveer f. 9000,- per jaar'. Het doel was het verbeteren van de lonen en het bijbrengen van vakkennis. Subsidies voor de aanschaf van machines en dekking van exploitatiekosten volgden, als ook deelname aan de Gemeentelijke Sociale Voorzieningen voor

De ontwikkeling van een eigen werkverschaffing betekende niet dat het bestuur van Sonneheerdt niet openstond voor de plaatsing van blinden in bijvoorbeeld een fabriek. Toch zou men nooit prioriteit geven aan het plaatsen van blinden in het gewone bedrijfsleven, een tendens in de naoorlogse blindenzorg. Wonen en werken hield men in Sonneheerdt graag bij elkaar. De nagestreefde zelfstandigheid van blinden betekende dan ook niet dat het zelfstandig wonen gestimuleerd werd – ondermeer vanwege de nadelige financiële consequenties.²⁹

Doordat Sonneheerdt gestaag groeide verdween het intieme gezinsleven uit de beginperiode steeds meer. Bestuur en directie twijfelden regelmatig of ze de eenheid moesten stimuleren of juist ruimte moesten geven aan deelgemeenschappen en het individu. De huisregels bleven in ieder geval onverminderd van kracht, al schuurde het af en toe wel. Zo stelde het bestuur vast, dat de scheiding tussen mannen en vrouwen niet verder doorgetrokken kon worden dan reeds het geval was. Als een stel een ‘nauwere omgang’ met elkaar had, moest een van beiden weg. Het bestuur beseftte dat deze beslissing een heftige was ‘daar ons land slechts één christelijk tehuis met werkverschaffing telt’, maar zag geen andere weg. Bij ‘niet goed te keuren handelingen’ moest de directeur streng ingrijpen. Het bestuur wilde echter niet zover gaan dat de ontmoeting tussen bewoners van een verschillende sekse verboden werd. Dat was strijdig met het ideaal van Sonneheerdt:

De blinden zijn uit vrije keuze in ons tehuis opgenomen, mogen niet meer dan strikt noodzakelijk is in hunnen vrijheid en rechten beperkt worden en moeten onder eigen verantwoordelijkheid zelf over eigen levenslot beslissen, hetgeen inhoudt de keuze voor een levensgezel of levensgezellin.³⁰

Handarbeiders (v.a. 1953). Zie HDC, AS, doos 4, bestuursnotulen 23 september en 21 oktober 1952.

²⁹ Ibidem, bestuursnotulen 21 maart 1939.

³⁰ HDC, AS, doos 3, bestuursnotulen 17 juni 1940 en 16 juli 1940; bestuursnotulen 17 maart 1942; bestuursnotulen 22 september 1942.

Tussen integratie en segregatie (1960-1980)

In de jaren zestig en zeventig werd in de sector van blindenzorg het ideaal van integratie van blinden in de samenleving sterker en sterker. Lange tijd was gedacht dat de zelfstandigheid van blinden bereikt kon worden als blinden door werk voldoende inkomen verkregen. Nu werd de normalisatie door betaald werk echter verbreed tot participatie in de volle breedte van de samenleving. Speciale tehuizen en werkplaatsen werden steeds meer beschouwd als een sta-in-de-weg voor integratie in de samenleving. De identiteit van een blinde moest niet langer bepaald worden door zijn handicap. De blinde was een individueel mens, gehinderd in zijn ontwikkeling door een visuele beperking.³¹ Toch maakte sociale wetgeving ook een ontwikkeling van verdere segregatie mogelijk. In 1968 werd de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) ingevoerd. De AWBZ gaf mensen met een beperking, los van het inkomen van familieleden, het recht op een volledige vergoeding van het verblijf in een inrichting.³² Vanaf het einde van de jaren zeventig zou Sonneheerdt hiervan gaan profiteren.

Met deze ontwikkelingen in de blindenzorgsector werd het steeds meer de vraag of Sonneheerdt wel een normaal bedrijf kon zijn. Het leek er namelijk steeds meer op dat Sonneheerdt geen 'normale blinden' meer zou krijgen, maar enkel de blinden die niet op een gewone fabriek of werkplaats terecht konden.³³ Het leek een onontkoombare ontwikkeling. In een rapport van het bestuur werd de verwachting uitgesproken dat op den duur op Sonneheerdt alleen blinden zouden komen die het, ondanks een opleiding die na de oorlog sterk verbeterd was, niet lukte om in de maatschappij opgenomen te worden.³⁴ Men hoopte dat de blinde jeugd steeds meer een plaats in de gewone maatschappij zou innemen, maar het waren vooral 'die blinden, die een extra portie energie en doorzettingsvermogen hebben, die in de ziende maatschappij slagen'.³⁵

Het was ook niet eenvoudig gebleken om te functioneren als een normaal bedrijf en steeds vaker gingen 'niet de economische, maar de sociale motieven' voorop staan of moest geconstateerd worden dat 'het

³¹ Zie voor deze ontwikkeling Vos, *Tastend*, 188-190.

³² I. Weijers, E. Tonkens en I. Mans, 'Verstandelijk handicap en burgerschap. Een historiografische schets', *Comenius* 18 (1998) 310-324: 319.

³³ HDC, AS, doos 4, bestuursnotulen 27 januari 1959.

³⁴ HDC, AS, doos 44, map correspondentie.

³⁵ HDC, AS, doos 16, lezing directeur.

charitatieve element van de werkverschaffing boven het economische zal moeten gaan'.³⁶ Sonneheerdt ontwikkelde zich langzamerhand tot een sociale werkplaats waar niet langer enkel blinden werkzaam waren. Blinden bleven de meerderheid vormen - daar bleef het bestuur naar streven - maar via regionale samenwerking werden ook andere mensen met een beperking in de werkplaats geplaatst. Vanaf de jaren zestig stelden bestuur en directie van Sonneheerdt, inmiddels voor een groot deel afhankelijk geworden van overheidssubsidie, hun idealen bij. Sonneheerdt werd primair opgevat als een zorginstelling. Toen de blinden in 1961 vroegen om een bedrijfskern, een vorm van medezeggenschap in het toenmalige bedrijfsleven, kwam het instellen daarvan te vroeg volgens het bestuur. Sonneheerdt was geen normaal bedrijf en blinden waren geen personeelsleden, maar 'verzorgden'.³⁷

Sonneheerdt ging zich ook in het woongedeelte steeds meer richten op hen voor wie volledige integratie niet was weggelegd. Binnen het bestuur werd de verwachting uitgesproken dat de behoefte aan onderling contact tussen blinden sterker zou worden

omdat het niveau van de toekomstige bewoners waarschijnlijk lager zal zijn dan thans: de 'beteren' zullen door alle moderne begeleiding etc. hun plaats in de maatschappij wel vinden zonder de steun van een instelling als Sonneheerdt. Blijft dan echter de groep 'zwakkeren'!³⁸

Volgens het enige blinde bestuurslid gaven veel blinden de voorkeur om 'in de beschermende omgeving van Sonneheerdt te leven, boven het wonen op zichzelf'.³⁹ Dat nam niet weg dat de 'valide blinde, ook de ongehuwde, zich het gelukkigst voelt, als hij zo zelfstandig mogelijk is'. De bouw van een flat zou blinden een zelfstandige woning geven en meer mogelijkheden bieden tot contact met Ermelo.⁴⁰ Zelfstandigheid en privacy waren van groot belang:

³⁶ HDC, AS, doos 16, bestuursnotulen 17 december 1972.

³⁷ HDC, AS, doos 4, bestuursnotulen 21 november, 15 december 1961 en 17 april 1962.

³⁸ Ibidem, bestuursnotulen 6 september 1977.

³⁹ Ibidem, bestuursnotulen 18 februari 1969.

⁴⁰ Ibidem, bestuursnotulen 28 oktober 1969.

Ook al erkent men de noodzaak van een zekere mate van tegemoetkoming in de handicap en hulp daarbij, toch zal men deze slechts accepteren, indien op de juiste wijze geboden.⁴¹

De koerswijziging van Sonneheerdt betekende geen herstel van het oude gezinsleven. Niet alleen omdat bestuur en directie zich minder bemoeiden met het moreel-religieuze leven, maar ook vanwege een nieuwe houding van het personeel. Volgens bestuur en directie was Sonneheerdt noch een tehuis noch een pension, maar ‘personeelsleden mogen niet als familieleden worden beschouwd’. Het bestuur wenste de zaak te bekijken vanuit het oogpunt van modern personeelsbeleid: ‘Er is verschil tussen personeel van voorheen en thans. Vroeger was er meer roeping. Nu wil men zich in zijn vrije tijd isoleren’. De blinden moesten los komen van ‘de idee van totale verzorging. Zij moeten emanciperen’.⁴²

Balans

In het voorgaande is heel kort een geschiedenis van de zorg voor blinden beschreven. Wat kan naar aanleiding van de geschiedenis van Sonneheerdt gezegd worden over de new disability history? In de eerste plaats bevestigt het de door disability history aan de kaak gestelde ontoereikendheid van het medische model. Blindheid is niet alleen een lichamelijke beperking, maar ook een sociaal-culturele constructie die aan verandering onderhevig is. Bovendien leven blinden niet in een medische context. Artsen spelen nauwelijks een rol in de zorgpraktijk en blinden zijn geen patiënten. Je kunt je zelfs afvragen of zorg altijd het juiste woord is. In ieder geval valt te verdedigen dat het onderzoek naar mensen met een beperking een bepaalde zelfstandigheid moet hebben. Dat betekent echter niet dat disability history de enige context voor een casestudy als van Sonneheerdt moet zijn. De vergelijking met doven en andere mensen met een beperking is zinvol, maar het lijkt mij te mager om enkel de geschiedschrijving van mensen met een beperking als historiografische context te nemen.

De geschiedenis van Sonneheerdt laat namelijk, in de tweede plaats, zien dat het mogelijk is om meer te zeggen. We zien maatschappelijke ontwikkelingen weerspiegeld, maar dat niet alleen. Door een conceptuele

⁴¹HDC, AS, doos 2, jaarverslag 1974.

⁴²Ibidem, bestuursnotulen 20 oktober 1961.

benadering en aandacht voor het proces van normalisering, die we ondermeer te danken hebben aan de recente inzichten van disability history, kunnen we ontwikkelingen in het vizier krijgen die we mogelijk zouden vergeten. Zo valt uit de hierboven gepresenteerde casestudy af te leiden hoe opvattingen over blindheid verweven waren met dominante maatschappelijke normen over gezin, arbeid en zelfontplooiing en hoe dit tot meer en minder dwingende vormen van in- en uitsluiting kon leiden. Omdat maatschappelijke normen vaak volkomen vanzelfsprekend zijn voor mensen, wordt in- en uitsluiting niet altijd als dwingend of gewelddadig ervaren. Ook in een samenleving die individuele zelfontplooiing hoog in het vaandel heeft staan en die geen norm(aliteit) wil opleggen, zoals Nederland vanaf de jaren zestig, vallen mensen zoals ‘zwakkere’ blinden buiten de boot of zijn zij aangewezen op geleide zelfontplooiing – en het is de vraag of zij daarmee zoveel slechter af zijn.⁴³ Dat is het gelijk van een foucaultiaans perspectief zoals ontwikkeld door Pieter Verstraete. Het *native point of view* van de jaren zestig – dat het allemaal ging om bevrijding en verwerkelijking van het individu – wordt nogal eens verheven tot historisch inzicht en sociaal-wetenschappelijke verklaring. Wij laten ons doen en laten echter nog steeds bepalen door wat er van ons verwacht wordt, door maatschappelijke normen. Ook het beeld dat wij van onszelf als individu vanaf de jaren zestig hebben, berust op een regime, dat wil zeggen, op vormen van autoriteit die buiten het zogenaamd autonome individu staan. Ik zou disability history en mijn eigen onderzoek naar de integratie van blinden dus niet willen opvatten als een geschiedenis van emancipatie en vooruitgang. De geschiedenis van mensen met een beperking laat juist zien dat het beeld en de praktijken van het moderne individu aangereikt worden door en berusten op bestaande autoriteiten.⁴⁴ Dat lijkt mij iets om niet te vergeten.

⁴³ Geleide zelfontplooiing wordt door Evelien Tonkens beschreven als: ‘De begeleider van zelfontplooiing ontwikkelde een visie op het (te ontplooiën) zelf van de begeleide, waarbij een ontplooid zelf verondersteld werd automatisch aan de bestaande maatschappij aangepast te zijn’, zie haar boek *Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig* (Amsterdam 1999) 22.

⁴⁴ Veel uit de laatste alinea is ontleend aan het slot van het volgende artikel: P. van Rooden, ‘Oral history en het vreemde sterven van het Nederlands christendom’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 119.4 (2004) 524-551.